

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav filozofie a religionistiky

Studijní obor: Religionistika

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Symbolika vody v křesťanství a islámu podle Mircey

Eliadeho

Adéla Bajerová

Vedoucí práce:

PhDr. Milan Lyčka, Ph.D.

2016

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Milanu Lyčkovi, PhD. za cenné podněty a trpělivost při vedení mé práce. Dále bych chtěla poděkovat mé dlouholeté přítelkyni Bc. Janě Šourkové, za čtení a pomoc s korekturou mého textu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Abstrakt

Ve své knize *Pojednání o dějinách náboženství* (1966) se rumunský badatel Mircea Eliade zabývá komparací náboženství z hlediska jejich opakujících se struktur fenoménů. Tyto „symboliky“ jsou systémy *hierofanií*, neboli projevů posvátna, vážících se k jednomu pojícímu prvku. Obsah symbolik je udáván jak významy jednotlivých hierofanií, tak jejich vzájemnou strukturou a Eliade postuluje názor, že tato struktura je v náboženstvích vzájemně převoditelná.

Cílem této práce je tedy ověřit, jestli je tato teorie platná, rozbořením a komparací hierofanií dvou náboženství. Jelikož se Eliade v *Pojednání o dějinách náboženství* věnuje větší měrou spíše archaickým náboženstvím, tato práce se pokusí aplikovat jeho teorii na dvě živá světová náboženství. Budeme v ní ověřovat platnost symboliky vody v křesťanství, jehož symbolikou se Eliade v knize částečně zabývá, a v islámu, který v kapitole o vodní symbolice nezmiňuje.

Klíčová slova

Mircea Eliade, symbolika, voda, *Pojednání o dějinách náboženství*

Abstract

In his book, *Patterns in Comparative Religion* (1966), the Romanian scholar Mircea Eliade deals with comparative religion in terms of their repeating structures of phenomena. These "symbolisms" are systems of *hierophanies*, or manifestations of the sacred, that are binded together by one element. The contents of symbolism is determined by the meanings of individual hierophanies as well as the structure between them. According to Eliade this structure is mutually transferable among religions.

The aim of this thesis is to verify whether or not is this theory valid by means of analysis and comparison of hierophanies in two religions. Since in *Patterns in Comparative Religion* Eliade pays greater attention to archaic religions, this thesis tries to apply his theory on two living religions. We will verify the validity of water symbolism in Christianity, whose symbolism is partially addressed in Eliade's book, and Islam, which isn't mentioned in the chapter on water symbolism at all.

Key words

Mircea Eliade, symbolism, water, *Patterns in Comparative Religion*

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	O SYMBOLU A SYMBOLICE.....	2
3	SYMBOLIKA VODY V ELIADEHO POJETÍ	5
4	VODNÍ SYMBOLIKA V KŘESŤASNTVÍ	6
4.1	VODA V BIBLI	6
4.1.1	VODNÍ SYMBOLIKA VE STARÉM ZÁKONĚ	7
4.1.2	VODNÍ SYMBOLIKA V NOVÉM ZÁKONĚ.....	8
4.2	VODA A DUCH SVATÝ	10
4.3	VODA V SOUČASNÉ KATOLICKÉ PRAXI	10
4.3.1	VODA V SOUČASNÉ LITURGII	11
4.3.2	VODA V ŠIRŠÍ KATOLICKÉ PRAXI.....	14
4.4	ROZBOR.....	17
5	VODNÍ SYMBOLIKA V ISLÁMU	19
5.1	VODA V KORÁNU	19
5.2	VODA V MUSLIMSKÉ RITUÁLNÍ PRAXI	20
5.2.1	RITUÁLNÍ OČISTA.....	20
5.2.2	ZÁZRAČNÉ PRAMENY	22
5.2.3	LÉČIVÁ VODA.....	23
5.3	ROZBOR.....	23
6	ZÁVĚR.....	25
7	BIBLIOGRAFIE	27

1 ÚVOD

Dílo Mircey Eliadeho (1907 – 1986) je v religionistických kruzích dobře známé již několik dekád. Tento rumunský badatel se však rovněž zapsal do historie jako autor beletrie, novinář a diplomat. Nejvýraznější je ovšem jeho přínos na poli religionistiky a filozofie náboženství. Eliade studoval na univerzitách v Bukurešti a Kalkatě a později sám působil jako univerzitní profesor na francouzské *École pratique des hautes études* a na *Universty of Chicago*, kde zároveň prakticky udal směr, jímž se mělo studium náboženství ve Spojených státech na další půl století ubírat. Eliadeho odkaz zahrnuje desítky knih s náboženskou tematikou a jeho názory pomohly výrazně formovat odvětví filozofie a fenomenologie náboženství. Jeho dílo bylo ovlivněno především Rudolfem Ottem a Gerardem van der Leeuwem, vyznačuje se anti-redukcionismem a snahou postihnout náboženský fenomén v jeho komplexitě, zabývá se studiem posvátna a jeho projevy v lidských dějinách. Eliade se zabývá také komparativním náboženstvím, jehož rozbor podává v knize *Pojednání o dějinách náboženství*. V této publikaci ovšem nesrovnává náboženství z hlediska vývoje, nýbrž pomocí fenoménů, jejichž opakující se struktury v jednotlivých tradicích nachází. Kupříkladu v kapitole týkající se symboliky vody, jíž se tato práce zabývá, podává výčet vodních *hierofanií*¹ a přidává k nim i doklady jejich lokálních podob. Tak třeba hierofaie vodní kosmogonie, je motiv opakující se v celé škále náboženství; v babylonském mýtu o Apsú a Tiámat, v indickém mýtu o prvotních vodách, na nichž plul Nárájana, či v příběhu o Višnuovi, který v podobě divočáka vytáhl zemi z hlubokých vod.

Cílem této práce je proto pokusit se ověřit platnost těchto Eliadeho struktur hierofanií. Budeme pracovat s konkrétní strukturou – symbolikou vody, jak ji Eliade představuje v kapitole *Vody a vodní symbolika* a pokusíme se podrobně zmapovat, jak se tato symbolika chová v rituální praxi dvou živých náboženství, v křesťanství a v islámu. Naším cílem je potvrdit shodu, nebo vymezit změny a odchylky těchto struktur od Eliadeho konceptu a zároveň se pokusit objasnit přístup těchto náboženství k vodě na základě jejich dějinného vývoje. V neposlední řadě se také pokusíme o paralelní srovnání symboliky vody v těchto náboženstvích a vymezíme, v čem se liší od náboženství archaických. Jelikož jsou však křesťanství a islám velice rozsáhlé náboženské systémy s velkým množstvím tradic, pokusíme se vodní symboliku trochu zúžit. V křesťanství se hodláme zaměřit především na katolickou tradici s občasným srovnáním s ortodoxií či protestantstvím. Co se týče islámu, musíme se potýkat s omezeným množstvím pramenů, a proto se budeme věnovat islámu jako celku. V obou náboženstvích se však hodláme zaměřit na oficiální i lidovou tradici, neboť i pro Eliadeho výzkumy byla důležitá jak stanoviska církevních autorit, tak lidová víra a žité náboženství.

¹ Způsob, jakým se v tomto světě projevuje posvátná skutečnost.

2 O SYMBOLU A SYMBOLICE

Než přistoupíme k samotnému tématu práce, symbolice vody, je třeba si stručně vyjasnit význam slov symbolika a symbol, a dále se podívat, jak s nimi Eliade zachází.

Slovo symbol se do západních jazyků dostalo z řeckého slova *symbolon*, které původně označovalo znamení, nebo jiný prostředek, podle něž se mohli navzájem poznat dva zainteresovaní jedinci.² Je odvozeno od řeckého slovesa *symballein*, jež doslovně znamená „házet dohromady“, přeneseně tedy spojovat, nebo slučovat. Samotná etymologie již naznačuje specifickou funkci symbolu spojovat s něčím, co se nachází mimo něj.

Termín symbol se používá v mnoha oblastech lidského poznání a může být jakýmkoli konceptem nebo hmotnou věcí, která má schopnost poukazovat za sebe. Specifický význam nachází v oblasti náboženství, v níž slouží jako prostředek pro vyjevení transcendentní reality. V oxfordském slovníku náboženství se dočteme, že symbol je: „... vizuální reprezentací ... (v případě náboženství) transcendentních realit, která pozorovatele uvádí s nimi do spojení a vtahuje je k participaci.“³ Náboženský symbol tedy nejenom dokáže zprostředkovat význam pozorovateli, ale zároveň má schopnost vtahovat recipienta k účasti na symbolu a vyvolávat v něm emoce.

Důležitost náboženských symbolů je jako stříbrná nit, jež se vine celým Eliadovým dílem. Přesto v žádné z jeho publikací nenalezneme jejich ucelenou definici. Eliadeho pojetí symbolu se proto pokusíme objasnit na základě tří děl, která se jim věnují největší měrou. Jsou to *Pojednání o dějinách náboženství (2004)*, *Obrazy a symboly (2004)* a kniha *Mefisto a androgyn (1997)*, jejíž závěrečná kapitola se věnuje výkladu symboliky takřka nejuceleněji. Téma náboženského symbolismu se však objevuje napříč celou Eliadovou bibliografií a je zcela zásadní pro jeho pojetí religiozity.

Základním zdrojem náboženství je pro Eliadeho náboženská zkušenost, která vzniká působením *posvátna* na lidskou existenci. Člověk, jakožto *homo religiosus*, je od přírody schopen vnímat ontologickou distinkci posvátného a profánního ve světě kolem sebe. Svět lidské každodennosti je světem profánním a v něm se odehrává běžný lidský život. Avšak člověk se ve své historické existenci necítí šťasten a trpí něčím, co Eliade nazývá *nostalgii po ráji*, touhou vymanit se z koloběhu času a vrátit se k počátku stvoření do stavu prapůvodní jednoty, či touhou sjednotit se s posvátnem a žít životem ve světě absolutní reality. Tato lidská touha může být krátkodobě ukojena vstoupením do kontaktu s posvátnem, které se do našeho světa vlamuje ve specifické dny, na určitých místech, při určitých úkonech, nebo

² "Symbolism," in: *The Encyclopedia of religion: 16, vol.: 14 Sain – Towe*, New York: Macmillan Publishing Company, 1987, s. 204.

³ "... representation in visible form ... (in the religion case) of transcendent realities, which bring the observer into connection and participation." "Symbol, symbolism," in: *The Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 934.

se vyjevuje nečekaně skrze věci profánní. Pouze bytí v kontaktu s posvátnem je vnímáno jako to skutečně reálné.

Způsoby, jakými se posvátno projevuje v tomto světě, Eliade nazývá *hierofaniemi*. Jelikož je však ontologická podstata posvátna „zcela jiná“ než podstata tohoto světa, hierofanie probíhají zprostředkovaně skrze profánní prostředky a symboly. Tím samy sebe ale do jisté míry také omezují.

Symboly jsou pro Eliadeho „šifry reality“, vyjadřují vyšší posvátnou skutečnost, která je nepostižitelná jazykem. Symboly se mají k hierofaniím jako jejich nástroje či prodloužení a v jistých případech mohou být i hierofaniemi samy o sobě. To je umožněno díky schopnosti symbolů odkazovat mimo sebe na skutečnosti přesahující rámec pojmového vyjádření a zprostředkovat více významů najednou. Rozdíl mezi hierofanií a symbolem však tkví především v tom, že hierofanie předkládá časově omezenou náboženskou zkušenost, která s sebou nese nutnost návratu do profánní reality. Hierofanie projevená symbolem naproti tomu může působit kontinuálně, například ve formě amuletu jakožto „nepřetržitě sepětí člověka s posvátnem.“⁴ To je samozřejmě možné jen za předpokladu, že si člověk tento ontologický rozměr neustále uvědomuje.

Náboženský symbol je tudíž něco, co „odhaluje některé – ty nejhlubší – aspekty skutečnosti, které vzdorují jakémukoli jinému prostředku poznání.“⁵ Co konkrétně může symbol odkrývat, Eliade vypočítává ve stati *Poznámky o náboženském symbolismu*⁶, kde poukazuje na jeho šest funkcí. Je to schopnost symbolů (1) „odkrýt možný způsob reality či uspořádání tohoto světa, které nejsou patrné na úrovni bezprostřední zkušenosti.“⁷ Proto se archaickým národům jeví symboly vždy jako náboženské, (2) jelikož vyjevují posvátno, které je realitou par excellence. Symboly se navíc vyznačují schopností zprostředkovat simultánně několik významů najednou. (3) Eliade dokonce hovoří až o jakési anexionistické tendenci symbolů a hierofanií; snaže připodobnit se celku tím, že do sebe vstřebávají stále větší počet významů. S tím souvisí další funkce symbolů (4) a to schopnost „odkrýt zorný úhel, v němž se nesourodé skutečnosti dají skloubit do jednoho celku či dokonce sloučit do jednoho ‚systému‘.“⁸ Nejde však jen o vyjevení zorného úhlu ale symboly samy mají schopnost v sobě sloučit paradoxy do jednoho celku. (5) A konečně je tu schopnost symbolů osmyslňovat lidskou existenci (6), nebo slovy Eliadeho, vyjadřovat „duchovní prožitek.“⁹

V pojetí symbolů se Eliade prezentuje nejen jako fenomenolog, ale do jisté míry i jako strukturalista, protože symbol dle něj nejenom zprostředkuje nějaký význam sám o sobě, ale je také osmyslněn svým postavením v širším systému podobných symbolů, tzv. symbolice.

⁴ Mircea Eliade, *Pojednání o dějinách náboženství*, Praha: Argo, 2004, s. 434.

⁵ Mircea Eliade, *Obrazy a symboly; Esej o magicko-náboženských symbolech*, Brno: Computer Press, 2004, s. 10.

⁶ In Mircea Eliade, *Mefisto a androgyn*, Praha: OIKOYMENH, 1997.

⁷ Tamt., s. 163.

⁸ Tamt., s. 165.

⁹ Tamt., s. 167.

Existují například symboly, Eliade je nazývá „předcházející historické podobě božstva“¹⁰, jako jsou geometrické obrazce, měsíc, slunce nebo blesk, které samy zprostředkovávají určitý význam. Naproti tomu symboly, které jsou „součástí historické podoby božstva“¹¹, například jejich atributy, získávají svůj specifický význam jen uvedením do souvislosti s tímto božstvem.

Symboly mohou časem ztratit význam nebo mohou být infantilizovány a místo náboženského obsahu si mohou uchovat pouze význam ekonomicko – estetický. Stejně tak ale mohou nových významů nabýt. To, co udržuje i pokleslý symbol stále živý, je jeho začlenění do koherentního rámce symboliky a jeho vazby k ostatním symbolům. Proto Eliade může hovořit o jisté vnitřní *logice symbolu*.

Dějiny náboženství jsou pro Eliadeho dějiny přehodnocování a snižování významů náboženských symbolů. Jsou to dějiny proměn hierofanií. Přinejmenším, takovou teorii Eliade předkládá ve svém *Pojednání o dějinách náboženství*, jež se větší částí zabývá morfologií jednotlivých hierofanií. Hierofanie jsou v něm rozčleněny do skupin – symbolik podle asociací s konkrétním prvkem.

Symbolika, jak nám ji Eliade představuje, ale není soubor homogenních hierofanií, nýbrž spíše shluk nesourodých náboženských skutečností, které zdánlivě pojí dohromady pouze jejich vazba ke konkrétní kosmické sféře. Symbolika zastřešuje nejenom symboly, ale i rituály, mýty, božstva, posvátné předměty, kosmologie a mnoho dalšího. Posvátné skutečnosti přitom ani nemusí být v ryzím stavu, ale mohou být složené nebo může být jejich význam skrytý dlouhým vývojem. Eliade ale přesto tvrdí, že veškeré tyto nesourodé skutečnosti vytvářejí koherentní soubor rysů. Jakousi mřížku, do které zapadají a v níž si mezi sebou vytvářejí vazby na základě sympatie. Každá vyskytující se hierofanie přitom již podle Eliadeho předpokládá existenci tohoto systému vazeb. Význam hierofanie je tak nejenom poskytnut skutečností, skrze niž se projevuje, ale i odkázáním na další skutečnosti s ní spojené, celkovou participací na symbolice. Význam tudíž může být zesílen, nebo se projevoval na více úrovních vícero pozorovatelům. To Eliade nazývá *modalitou posvátna*.¹²

V jednotlivých systémech, které nám Eliade představuje, nejprve vyjmenovává hierofanie v jejich univerzální podobě, a poté k nim přidává přehled konkrétních lokálních podob a projevů v různých náboženstvích. Tím nám ukazuje dva aspekty dané náboženské skutečnosti: způsob, jakým se projevuje, a dějinný moment, v jakém se člověk ve vztahu k posvátnu nachází. Přestože nemůžeme žádnou hierofanii zcela oddělit od její historické situace, může v sobě nést univerzalistický charakter. Ve srovnání konkrétních typů hierofanií však Eliade nedělá rozdíl mezi náboženstvími mrtvými a živými, historickými či archaickými. Zde si můžeme povšimnout jeho antievolucionistického přístupu, neboť všechny příklady uvádí vedle sebe na stejné úrovni.

¹⁰ Mircea Eliade, *Pojednání o dějinách náboženství*, s. 433.

¹¹ Tamt.

¹² Tamt., s. 25.

3 SYMBOLIKA VODY V ELIADEHO POJETÍ

Pojetí vodní symboliky nám přibližuje kapitola *Vody a vodní symbolika*¹³ v ústřední knize *Pojednání o dějinách náboženství*. Eliade do ní zahrnuje rozličné případy vodních hierofanií, které nachází napříč různými náboženskými tradicemi. Ačkoli je tento nashromážděný materiál značně různorodý, vyvstává z něj několik opakujících se rysů a významů, jež voda prostředkuje téměř vždy, nezávisle na místě a době.

Díky své amorfnní struktuře se voda projevuje jako prvek, který má schopnost rozpouštět formy, očišťovat od nánosů „historického znečištění“ a opětovně uvádět do stavu původní nerozlišenosti *in illo tempore*.¹⁴ Stejně jako však ve vodě formy zanikají, také z ní opětovně povstávají a rodí se do nového života. Voda je matricí možností bytí, je to prvotní substance a soubor všech potencialit.

V mnoha kulturách se objevují **kosmogonické mýty** spojené s vodou, představy prvotního oceánu nebo rity přikládající vodě schopnost plodnosti. Eliade píše, že vody „... předcházejí všem formám a podporují veškeré stvoření.“¹⁵ Obsahují v sobě **zárodky a plodivé substance**. Oplodňují zemi deštěm a jsou lůnem, ze kterého povstávají a vydělují se formy. V některých náboženských představách se tyto prvotní vody ukrývají na nebesích, kde jsou střeženy netvorem, v jiných se zase soustřeďují pod zem.

Vody mají schopnost regenerace, obrody a obnovy. Opakující se motiv **živé vody** poukazuje ke schopnosti znovuoživotat a omlazovat. Stejně tak ale vody souvisí se smrtí a s uvedením do stavu prapůvodní jednoty. Voda očišťuje a smývá z jedince jeho „hříchy“ a individuální historii, rozpouští veškeré formy, které k sobě připojil. V náboženstvích se objevují nejruznější purifikační rituály a očištné koupele. **Symbolika ponoření**, smrti a následného znovuzrození, vykryštovala i do specifické podoby křesťanského **křtu**. Voda se často využívá jako prostředek, který má „**utišit žízeň mrtvého**“, zrušit jeho lidský úděl a rozložit ho do regresivního stavu nerozlišenosti. Mrtvým jsou v takových případech přinášeny rituální úlitby, jsou rituálně omýváni, nebo jsou jejich ostatky „pohřbeny“ do vody.

Velmi silně se vyskytujícím případem hierofanie jsou **posvátné prameny**, jejichž voda léčí, či propůjčuje člověku divinační schopnosti. Tyto místní hierofanie se obvykle udržují po celá staletí nezávisle na kulturně náboženské vrstvě, která je překrývá. Mohou být spojeny i s lokální epifanií, která se ale během vývoje nemusí udržet. Na druhou stranu se tyto epifanie mohou také částečně vydělit a nabýt formy božských bytostí střežících vodní tok nebo se stát jeho personifikací.

¹³ Mircea Eliade, *Pojednání o dějinách náboženství*, s. 195.

¹⁴ „V onom čase.“ Termín, který Eliade razí pro počátek stvoření.

¹⁵ Mircea Eliade, *Pojednání o dějinách náboženství*, s. 195.

Některé **vodní epifanie** nezpodobňují jen lokální božstva, ale mohou jimi být i bytosti spojené s vodními toky per se, jako řecké **nymfy**, či slovanské rusalky. Božstva a bytosti vody se obvykle vyznačují jistou odlišností od ostatních bohů. Jsou poněkud podivínská a jsou v užším spojení s přírodou. Některá z nich, jako například Poseidón, mohou také ztělesňovat destrukční prvek vody a moc, která dřímá ve vodních hlubinách.

Do těsné souvislosti s vodami bývají často dávání **vodní živočichové, plazi a draci**. Specifickou roli hrají v mýtech i ve vodní ikonografii. Vedle nich bývá s vodou spojován také **měsíc**, který symbolizuje rytmický zánik a znovuzrození. Tato symbolika se často využívá v iniciačních obřadech, kde adept symbolicky umírá, aby se zrodil k novému životu zasvěcence. Na úrovni mytologické se pravidelně opakuje analogický motiv potopy světa. Vody v sobě pravidelně pohlcují veškeré stvoření a dávají mu novou očištěnou podobu. Tento způsob regenerace se zdá být nutný, protože svět by se bez pravidelné obnovy zcela vyčerpával.

Všechny uvedené případy hierofanií, které Eliade nachází, se vyskytují v mnoha dalších obdobách a variacích. „Vodní symbolika se ovšem nikde neprojevuje konkrétně, nemá žádný materiální „základ“, sestává z určitého množství navzájem závislých symbolů začlenitelných do systému, to však neubírá pranic na jejím reálném charakteru.“¹⁶

4 VODNÍ SYMBOLIKA V KŘESŤASNTVÍ

Křesťanství je náboženstvím s velmi rozmanitou vodní symbolikou. Voda v něm slouží jako hlavní nástroj iniciace do křesťanské obce, jako prostředek duchovní očisty, a také jako matérie, kterou může osídlit Duch svatý. Vodní symbolika se odráží v četných metaforách, přirovnávajících Boha či Krista ke studnici živé vody nebo k prameni života, a vedle teologie a rituální praxe nachází také hojná upotřebení v křesťanském umění a architektuře.

4.1 VODA V BIBLI

Primárním zdrojem téměř veškeré vodní symboliky vyskytující se v křesťanské tradici je Bible. Písmo svaté poskytuje předobrazy pro rituály křtu a eucharistie a naplňuje vodní symboliku mnoha významy na základě četných příběhů Starého a Nového zákona. Přístup k vodě se ale v obou částech Písma svatého poněkud liší. Ve Starém zákoně slouží voda primárně jako boží nástroj. Funguje jako prostředek božího hněvu i milosrdenství a jako prostředek očisty. Je to element, který byl u počátku stvoření a oplývá velkou ambivalentní silou. V Novém zákoně se voda projevuje více symbolicky, již nemá takovou účinnost per se, ale funguje spíše jako platforma, skrze kterou působí Duch svatý. Zatímco Nový zákon již čerpá z vodní symboliky obsažené v Tóře, Starý zákon do sebe vstřebal vodní symboliku konkrétního prostředí. Není těžké si představit, že v suchých oblastech, kde lidský život často závisel na dostatku vody, byl vodě přikládán velký význam. Voda je zde doslova zdrojem života. Je to prvek, na němž

¹⁶ Tamt., s. 436.

závisí roční úroda a život lidí i stád. Pokud je jí ale přemíra, může se projevit ve své destruktivní podobě a působit zkázu a záplavy. Role, jakou voda hrála v životech prostých lidí, se zrcadlí na stránkách Starého zákona.

4.1.1 VODNÍ SYMBOLIKA VE STARÉM ZÁKONĚ

Voda je přítomna již na samém počátku stvoření (Gen 1:2), ale její prvotní forma se podobá spíše chaotickému oceánu, do kterého je teprve třeba uvést řád. Bůh následně vodu „kultivuje“ tak, že ji dělí vertikálně na vodu nad nebesy a pod nimi (Gen 1:6) a také horizontálně na moře a souš (Gen 1:9). Voda je Bohem zcela ovládána, a proto se i tato „zkrocená“ voda může na jeho přání kdykoli vylít z ustanoveného řádu, jako nám ukazuje příběh o potopě (Gen 7). Voda v něm působí jako Boží nástroj, který přináší záhubu zkaženému lidskému pokolení a krátkodobě uvádí svět do chaotické podoby obdobné počátku stvoření. Funguje zde jako symbol nebezpečí a smrti, ale i opětovného znovuzrození. Nejenom že voda zemi regeneruje, ale zároveň ji očišťuje. Obdobně se voda chová i v příběhu o vyvedení židů z Egypta. Bůh, který může s vodou zacházet podle své libosti, propůjčuje Mojžíšovi moc rozdělit vody Rudého moře, aby Izraelité mohli přejít suchou nohou na druhý břeh. Tento přechod symbolizuje překročení pomyslné hranice při vyvedení z Egypta a zároveň „očišťuje“ Izraelity od jejich pronásledovatelů, neboť egyptské vojsko ve vodách Rudého moře zahyne (Ex 14:27). Symbolika smrti a znovuzrození se objevuje i v příběhu o Jonášovi, který odmítne uposlechnout výzvu Hospodina a vydá se před ním na útěk. Jako trest ho stihne bouře na otevřeném moři a nakonec je spolknut velkou rybou, v jejímž břiše hluboko pod hladinou moře stráví tři dny a tři noci. Poté, co však Hospodinovi slíbí poslušnost, je rybou opět vyvržen na břeh – tedy znovuzrozen.

Voda je mocnou silou, která v lidech budí strach. V žalmech se opakuje motiv hrůzy z hluboké vody (Ž 18:17), (Ž 69:2). Hospodin ale dokáže člověka stejně tak před destruktivní vodní silou ochránit (Iz 43:2).

Vedle trestů starozákonní Bůh vodu využívá i ke konání milosrdenství. Hospodin dokáže zázračně napojit lidskou žízeň, jako v příběhu o prameni, který vytryskl ze skály (Ex 17:6). Dokáže také napravit špatnou vodu, jako učinil skrze Mojžíše v Exodu (Ex 15:25) či skrze Elišu v Jerichu (2 Kr 2:19-22). Vodu uzdravuje nebo kazí podle své libosti. První z deseti egyptských ran bylo proměnění všech vod v Egyptě v krev.

Kladně je Starým zákonem vnímána především voda tekoucí, „voda živá“. Zakalená a stojatá voda nemá tak dobré vlastnosti. Ezechiel ve svém vidění vidí řeku živé vody, která vytéká zpod Chrámu a proudí do Mrtvého moře, jehož vodu poté uzdraví. „Každý hemžící se živočich bude žít všude, kam se vlévá potok. A ryb bude velmi mnoho. Neboť kam se vlévají ony vody, tam se vody moře stávají zdravými a zůstane naživu všechno tam, kam se ten potok vlévá.“ (Ez 47:9) Voda má léčivou schopnost. V příběhu o Námánovi se dozvídáme o tom, jak vody Jordánu uzdravily jeho malomocenství (2 Kr 5:1-14).

Vody jsou plodné a mají schopnost generovat ze sebe život. V Genesis se dočítáme, že zemské vody se z Božího přání naplnily mořskými tvory (Gen 1:20). Jsou ale také příbytkem hadů a vodních nestvůr. Žalm 74 hovoří o mořské obludě, leviatnovi, kterou Hospodin v minulosti porazil. Ve Starém zákoně se však objevují také další nestvůry, jmenovitě třeba netvor behemót. Netvor je přitom sám ztělesněním prapůvodního chaosu. Opět zde tedy nacházíme paralelu s vodním chaosem a stavem nerozlišenosti a také odkaz na nestvůry střežící živé vody.

Bůh je často přirovnáván k prameni živých vod (Jer 2:13), je vodou, po které prahnou lidské duše. „Jako laň dychtí po bystré vodě, tak dychtí má duše po tobě, Bože!“ (Ž 42:2). Hospodin je také vnímán jako kosmický zahradník, který pečuje o zemi a zavlažuje ji vodou (Ž 104:13), (Iz 41:19), a jako pastýř, který vodí svoje stádo k vodám (Ž 23:2). Voda se objevuje i jako symbol pro božího Ducha (Iz 44:3).

Voda je ve Starém zákoně taktéž prezentována jako důležitý očistný prostředek. Pohlcuje a rozpouští tělesné i duchovní znečištění, smývá hříchy a zlo. Dokáže očistit předměty (Lv 11:32) i osoby, nacházející se ve stavu rituálního znečištění (Lv 14:8). Voda hraje důležitou roli v očištění před vstupem do Chrámu a svatyní. Kněží si obvykle musí vyprat šaty a umýt se předtím, než začnou konat oběti, ačkoli nejsou bezprostředně znečištěni (Lv 16:4). Dále se musí omývat i některé obětiny (Lv 1:9) a někdy bývá k oběti voda také přímo použita (1 Kr 18:30-39).

Ve světle Starého zákona se tedy voda jeví jakožto prvek, který je nějakým způsobem blízký Bohu. Je to element, který byl již u počátku stvoření, a jeho blízkost k Bohu je vyjádřena i v četných biblických metaforách pro Hospodina. Voda je ve Starém zákoně spojená s motivy smrti, trestu, regenerace, řádu i chaosu. Je také důležitým prostředkem pro očistu. Člověk předstupující před Hospodina by měl vodou očistit sebe i svůj šat, aby se zbavil nejen fyzického, ale i duševního znečištění. Voda, zdá se, má schopnost člověka navracet zpátky do momentu jeho stvoření, kdy ještě nebyl zatížen žádnou osobní historií.

4.1.2 VODNÍ SYMBOLIKA V NOVÉM ZÁKONĚ

Nový zákon navazuje na starozákonní symboliku vody, ale dotváří ji v odlišném světle. Voda se zde opět objevuje jako důležitý očistný prostředek. Jan Křtitel křtí hříšníky ve vodách Jordánu na znamení pokání. Od Petra se dozvídáme, že očištění světa potopou je považováno za předobraz křtu. „*To je předobraz křtu, který nyní zachraňuje vás. Nejde v něm zajisté o odstranění tělesné špíny nýbrž o dobré svědomí, k němuž se před Bohem zavazujeme – na základě vzkříšení Ježíše Krista...*“ (1Pt 3:21) Voda smývá duševní znečištění a pochybení. Při křtu ale nepůsobí pouze voda, nýbrž spolu s ní působí Duch svatý. „*Já vás křtím vodou k pokání; ale ten, který přichází za mnou, je silnější než já – nejsem hoden ani toho, abych mu zouval obuv; on vás bude křtít Duchem svatým a ohněm.*“ (Mat 3:11) Křest se stává podmínkou vstupu do Božího království. Důležitost vody je vyzdvížena v Ježíšově výroku o

druhém zrození. „*Amen, amen, pravím tobě, nenarodí-li se kdo z vody a z Ducha, nemůže vejít do království Božího.*“ (Jan 3:5)

Podobně jako starozákonní Bůh je Kristus často přirovnáván k vodnímu prameni. Vodní metafory jsou však v Novém zákoně mnohem častější.

V příběhu o ženě ze Samaří Kristus tvrdí, že sám disponuje jakousi živou vodou, která dokáže uhasit lidskou žízeň jednou provždy. Voda zde funguje jako metafora pro Ježíšovo učení. „*Každý, kdo pije tuto vodu, bude mít opět žízeň. Kdo by se však napil vody, kterou mu dám já, nebude žíznit navěky. Voda, kterou mu dám, stane se v něm pramenem, vyvěrajícím k životu věčnému.*“ (Jan 4:13-14)

Z výroku: „*Jestliže kdo žízní, ať přijde ke mně a pije! Kdo věří ve mne, proudy živé vody poplynou z jeho nitra, jak praví Písmo,*“ (Jan 7:37-38) zdá se vyplývá, že řeky živé vody tu označují jakýsi zdroj života a pramen spásy, který v sobě každý nalezne, pokud bude následovat Krista a jeho pravou víru.

Důležitost vody je zdůrazněna i skutečností, že když byl ukřižovanému Ježíšovi probodnut bok kopím, vytryskla z něj nejenom krev, ale i voda (Jan 19:34). Zajímavé je, že první zázrak, který Kristus vykonal, je také spojen s vodou. Byla jím proměna vody ve víno, zázrak, k němuž Ježíše přesvědčila jeho matka, poté, co na svatbě již se účastnili, začalo víno docházet (Jan 2:3-11).

Matouš také vydává svědectví o Ježíšově schopnosti kráčet po vodní hladině (Mat 14:24-29).

V Janově zjevení se dozvídáme o řece živých vod, která v soudný den poteče z trůnu Beránkova. „*A ukázal mi řeku živé vody, čiré jako křišťál, která vyvěrala u trůnu Božího a Beránkova.*“ (Zj 22:1)

Jak je vidno, Nový zákon čerpá z již zavedené vodní symboliky Starého zákona a mnohé motivy dokonce přejímá a adaptuje na novou nauku. Řeka vody života tekoucí z Božího a Beránkova trůnu se nápadně podobá živé řece z Ezechielova vidění, která vytéká zpod Chrámu. Pasáže přirovnávající Krista k prameni živé vody zase odkazují k metaforám pro starozákonního Boha.

Voda zde oplývá spíše symbolickými významy. Podobně jako starozákonní Hospodin, i Kristus dokáže vodu využívat pro svoje účely, když mění vodu ve víno, nebo po ní kráčí, aniž by se potopil. Vodní symbolika je také spojena s příslibem božího království a spásy. Její ambivalentní charakter již není v Novém zákoně natolik patrný, spíše se zde projevuje její pozitivní očištná a regenerační funkce.

4.2 VODA A DUCH SVATÝ

Ze všech tří božských hypostazí má vodní element nejužší vazbu s Duchem svatým. Již ve Starém zákoně jsou vody vnímány jako příbytek Božího Ducha. „*Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůňí byla tma. Ale nad vodami se vznášel duch Boží.*“ (Gen 1:2) Právě tuto pasáž uvádí Tertullián¹⁷ jako jeden z důvodů, proč je voda vhodným prostředkem pro duchovní očistu. Dle jeho názoru si Duch svatý vybral vodu jakožto nejlepší ze všech elementů. Její výsadní postavení zdůvodňuje její starobylostí, neboť byla již u počátku stvoření, a taktéž její čistotou, kterou se vyznačovala na rozdíl od pusté země a oblohy bez hvězd. A konečně, byly to právě vody, ve kterých poprvé vzniká život, a taktéž byly vody použity ke stvoření člověka. Neboť jak jinak by byl člověk stvořen ze sypké hlíny než za pomoci vody, argumentuje Tertullián.

Mnohé biblické pasáže prezentují vodu jako pouhou metonymii pro Božího Ducha. Tak je tomu například v pasážích (1Pt 1:22-23), (Jan 4:13-14). Jinde je ale mezi vodu a Ducha kladena jasná distinkce (Jan 3:5). Není tedy zcela jisté, jak velkým podílem působí v křesťanských ritech voda a jakým Duch, je ale zřejmé, že jsou spolu ve velice úzkém vztahu. Působením vody při křtu sestupuje na novokřtěnce Boží Duch. Tento Boží Duch se pak člověku opětovně připomíná skrze četná žehnání a křižování svěcenou vodou, která věřící během života podstupuje. Ve vysvěcené vodě je však Duch sám už nějakým podílem obsažen a přebývá v ní, ačkoli není bezprostředně používána. Zdá se tedy, že Ducha svatého nelze ani zcela ztotožnit s vodou, ani ho od ní zcela oddělit. Jejich působnost je spojená na základě jejich vnitřních podobností a je na sobě do jisté míry závislá.

4.3 VODA V SOUČASNÉ KATOLICKÉ PRAXI

Z uvedených příkladů je zřejmé, že textové zdroje křesťanství přikládají vodě velký význam, a proto i v rituální praxi má voda nezastupitelnou roli. Vedle funkce symbolické, jež prostředkuje významy z Písma, však funguje také mediátorsky jako prvek, skrze nějž působí Duch svatý. Mimo jiné voda často požívá i významů, které nejsou v křesťanské doktríně zcela ukotveny, ale přesto jsou neodmyslitelnou součástí lidového náboženství.

V této kapitole se pokusíme přiblížit, jakým způsobem s vodou zachází současná katolická tradice a jakou roli hraje v jejích rituálních úkonech. Nejčastější výskyty použití vody zde uvádíme rozdělené do dvou podkapitol podle míry, s jakou se vztahují k oficiální nauce církve. Kapitola *Voda v současné liturgii* se věnuje výskytu vody a zacházení s ní při klíčových křesťanských rituálech. Kapitola *Voda v širší náboženské praxi* naproti tomu pokrývá spíše oblast lidového náboženství.

¹⁷ Tertullián (z. cca 220 n.l.) je jedním z prvních autorů píšících o dogmatice křtu. Spis *De baptismo*.

4.3.1 VODA V SOUČASNÉ LITURGIÍ

Míra užití vody při katolické liturgii se v průběhu věků značně proměňovala. Některé rity se do liturgie přimísily až v pozdějším vývoji křesťanství, některé zanikly a v jiných se proměnil význam, který nesou. Například umístování kropek se svćenou vodou při vstupech do kostelů je až pozdější zvyk, který prošel změnou historického vývoje. Stejně tak se proměnila podoba křtu a množství vody, které se při něm užívá, je již spíše symbolické. Společným rysem všech liturgických rituálů je ovšem téměř bez výhrady použití vody, která byla pro tyto účely speciálně posvěcena.

4.3.1.1 SVĚCENÍ VODY

Obřad svěcení vody je křesťanským specifíkem, při němž je Bůh žádán o požehnání vody za účelem duchovního očištění a připomínky křtu. Rituál svěcení vody může provádět pouze duchovní. Obvykle se tak činí několikrát do roka při začátku mše svaté nebo o některých svátcích. Specifický obřad svěcení vody je vyhrazen pro dobu Velikonoc.¹⁸ V případě potřeby je ale možné světit vodu kdykoliv.

Při obřadu svěcení vody duchovní pronáší žehnací formuli, která obvykle sestává z připomínky křtu, významu vody a prosby o Boží požehnání. Obřad je formou exorcismu a má za úkol zbavit vodu negativních vlastností a nečistot. Žehnací formule mají různé obsahy podle příležitosti, při níž se pronášejí. Při svěcení vody o nedělní mši následuje kropení shromáždění nově vysvěcenou vodou tzv. Asperges na znamení připomínky křtu a křesťních závazků.

Voda určená ke svěcení je obvykle uzavřená a pouze v určitém objemu. Nebývá zvykem, aby se světila voda tekoucí. Posvěcená voda je následně uchovávána ve speciálních nádobách a kropenkách při vstupech do kaplí a kostelů. Voda, která prošla rituálem svěcení, nabývá nových kvalit a je určena k rituálnímu použití. Používá se ke křižování při překročení prahu kostela, při udělování žehnaní, při lustraci, kropení rakví, křtu a exorcismech. V ortodoxní tradici také někteří věřící svćenou vodu v malém množství požívají.

Zvláštním typem svěcené vody je voda křestní, která je vyhrazena pouze pro rituál křtu.

Nejstarší použití svěcené vody je doloženo v apokryfních *Skutcích svatého Petra* z druhého století, obecněji se ale svěcení rozšířilo až ve století čtvrtém. Jelikož stojatá voda byla tradicí vnímána negativně, prvotní žehnaní měla zřejmě exorcizační charakter a jejich účelem bylo zbavit vodu špatných vlastností a umožnit do ní vstoupení Božího Ducha. Svćení vody taktéž vyjadřovalo Boží působení a odlišilo ji tak od vody používané k rituálům pohany.¹⁹

¹⁸ Viz. *Český misál pro neděle a význačné dny liturgického roku*, Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995.

¹⁹Rupert Berger, „Voda svěcená“ in *Liturgický slovník*, Praha: Vyšehrad, 1999.

Pravidelné svěcení vody při nedělních bohoslužbách se vyvinulo v 8. století a v téže době nabylo nového významu – připomínky křtu.

4.3.1.2 ŽEHNÁNÍ

Kropení svěcenou vodou, nebo křížování prstem smočeným ve svěcené vodě, je doprovodným aktem, tzv. znamením, který může provázet udělení žehnání. Udělování žehnání není vyhrazeno pouze duchovním, požehat osobě může i laik. Ritualizované žehnání udělované duchovním však mívá přesně stanovenou strukturu.²⁰ V první části žehnacích modlitby je vzýván a chválen Bůh, druhá je potom samotnou prosbou za člověka. Kropení svěcenou vodou je jedním z vícera znamení, která mohou žehnání doprovázet.²¹ Jejich použití obvykle není obligátní, nicméně pro některá požehnání je závazné.²² Blíže nám její význam může přiblížit úryvek z církevních předpisů pro obřady žehnání:

„Voda očišťuje a bez vody není života. Její posvěcení naznačuje, že se stává znamením působení Boží milosti. Připomíná nám křestní koupel, v níž jsme byli znovuzrozeni z vody a z Ducha Svatého. Kdykoliv se touto vodou kropíme anebo při znamení kříže žehnáme, děkujeme Bohu za to, že jsme byli pokřtěni, a vyprošujeme si jeho pomoc, abychom svému křtu zůstali věrní a žili podle víry, kterou jsme přijali.“²³

4.3.1.3 KŘÍŽOVÁNÍ

Věřící, který vstupuje do kostela, nebo z něj odchází, smáčí prsty v kropence se svěcenou vodou umístěné poblíž kostelních dveří a pokřížuje se. Voda, která se jej ve znamení kříže dotkne na čtyřech místech, má být připomínkou a oživením křtu a s ním spojených závazků.

Tento zvyk zřejmě přetrvává jako relikv starého purifikačního rituálu. Rupert Berger píše, že: *„Staré křesťanstvo znalo zvyk umývání při vstupu do domu Božího; tento zvyk jaksi ještě přežívá v užívání svěcené vody.“²⁴* V současnosti je však jeho význam redukován na připomínku křtu, neboť křest je oním nevyšším očištěním, jakého může v životě křesťan dosáhnout.

4.3.1.4 UMÝVÁNÍ RUKOU

Purifikační funkci si voda ovšem uchovala v ritu umývání rukou, jenž kněží vykonávají před započítím eucharistické modlitby. Tento zvyk je poměrně mladý, rozšířený až od 15. století.

²⁰ Ukotveno v *Obřady žehnání; římský rituál nově uspořádaný podle ustanovení druhého Vatikánského koncilu*, vydáný Papežem Pavlem VI. Praha: Česká biskupská konference, 2013.

²¹ Dalšími znameními jsou znamení kříže, rozpínání a spínání rukou, okuřování a vkládání rukou.

²² Např. při Asperges.

²³ *Obřady žehnání*, s. 463.

²⁴ Rupert Berger „Umývání“ in *Liturgický slovník*, s. 520.

Umývání rukou má ovšem nejenom praktický význam, ale i symbolický. Je doprovázeno krátkou modlitbou: „*Smyj ze mě, Bože, mou nepravost a očišť mě od hříchu.*“²⁵

4.3.1.5 MÍŠENÍ VODY S VÍNEM

Je zvykem, že víno pro eucharistii se při liturgii v kalichu mísí s trochou vody, jež má připomínat vodu, která společně s krví vytryskla z Kristova probodnutého boku. Pro západní tradici dále voda symbolizuje Boží lid, který je tímto způsobem nerozlučně smísen s Kristem. Východní tradice naproti tomu vidí v míšení symboliku Kristovy dvojí neoddelitelné přirozenosti.²⁶

4.3.1.6 KŘEST

Nejvýraznější roli, hraje voda v křesťanství při obřadu křtu. Křest je základní svátost, která zasvěcuje do křesťanské obce, a voda při něm funguje jako očistný prostředek, skrze nějž katechumen přichází do styku s Duchem Svatým. Samotné křestní koupeli předchází žehnání vody ve křtitelnici, které je zvláštním případem svěcení. Není zcela zřejmé, kdy vznikla tradice žehnání křestní vody, ale první zmínky se objevují již ve 3. století. Současné svěcení sestává ze vzývání Boha a chvály jeho spasitelských činů spojených s vodou, následuje žádost o sestoupení Ducha svatého. Významné postavení zaujímá svěcení křestní vody o Velikonocích, které bylo původně jediným svěcením křestní vody během liturgického roku. Při něm se navíc do křestní vody ponořuje Paškál, který zastupuje Krista, jenž svým křtem očistil vody Jordánu. Po zbytek roku je potom velikonoční svíce umístěna poblíž křtitelnice a používá se pro zažehnutí křestních svící.

Křest dospělých je úkolem biskupa, v jeho nepřítomnosti jej může zastoupit kněz nebo jiný duchovní. V krajních případech, například v nebezpečí smrti, může být vykonavatelem křtu i laik, ovšem pouze za předpokladu, že tak činí se správným úmyslem.

Před křtem je katechumen vyzván, aby se zřekl zla, a následuje jeho vyznání víry. Během křestní koupele je třikrát vystaven kontaktu vody. Buď je mu třikrát hlava skropena vodou, nebo do vody třikrát ponořena. Původní křestní praktika zahrnovala ponoření celého těla, které se stále provádí ve východních církvích. Vysluhvatel křtu při něm pronáší formuli: „*N, já tě křtím ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého,*“ přičemž s vyslovením každého jména, je katechumen skropen vodou.²⁷

V obvyklých případech se křest provádí ve farním kostele, v části určené pro křest, tzv. baptisteriu. Baptisteria se začala vyskytovat již od 3. století a někdy se stavěla i jako samostatné budovy. Jejich použití předcházelo křest v tekoucí či stojaté venkovní vodě. Jelikož

²⁵ Tamt. s. 521.

²⁶ Tamt. s. 275.

²⁷ Ve východních církvích, je křestní formule pronášena oznamovacím způsobem. „*N, je křtěn ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého.*“

raná církev upřednostňovala křest ponořením celého těla, doprostřed baptisterií se umisťoval zvláštní zahluubený bazén, případně kád' s křestní vodou. Křestní bazény byly na západě doplněny, nebo zcela nahrazeny křtitelnicí, v níž se uchovává voda pro křest poléváním.

Symbolika křtu se odvolává ke křtu Kristovu, který byl vykonán Janem Křtitelem v Jordánu. Boží Syn, který byl na rozdíl od obyčejného člověka bez hříchu, očistil a posvětil svou koupelí vody Jordánu a potažmo vody celého světa. Lidé po vzoru Ježíše podstupují křestní koupel pro smytí svých hříchů a započetí nového života. Ponořením do vody procházejí symbolickou smrtí a rodí se k novému životu v Kristu jako členové církve.

„Nevíte snad, že všichni, kteří jsme pokřtěni v Krista Ježíše, byli jsme pokřtěni v jeho smrt? Byli jsme tedy křtem spolu s ním pohřbeni ve smrt, abychom – jako Kristus byl vzkříšen z mrtvých slavnou mocí svého Otce – i my vstoupili na cestu nového života.“ (Řím 6:3-4)

4.3.2 VODA V ŠIRŠÍ KATOLICKÉ PRAXI

Voda hraje roli i v lidovém náboženství, které ač se mnohdy neshoduje s oficiální doktrínou církve, je neoddělitelnou součástí organického celku křesťanství. O těchto vesměs lidových praktikách pojednáme v této kapitole.

4.3.2.1 OMÝVÁNÍ MRTVÝCH

Omývání mrtvých není ukotveno v křesťanské dogmatice, přesto bývá nepsaným zvykem tělo před křesťanským pohřbem umýt a očistit. Omývání tradičně provádí rodina a nejbližší zesnulého. Dnes však již mnohem častěji bývá omytí vykonáváno nemocničním personálem, či pohřební službou. K omývání se používá obyčejná nikoli svěcená voda. Svěcená voda je v pohřebním ritu využita až při posledním rozloučení, kdy se jí skrápí rakev jako poslední připomínka křtu.

4.3.2.2 LÉČIVÉ PRAMENY

Návštěvy posvátných pramenů a studánek zasvěcených různým světcům jsou sporným bodem křesťanství už po celá staletí. Mnohými církevními autoritami byly označeny jako přežitky pohanství a jako takové odsouzeny. Mnoho duchovních v průběhu historie odrazovalo svoje věřící od poutí k pramenům a provozování pohanských praktik. Přesto si návštěvy zázračných pramenů a studánek zachovávaly v lidové religiozitě důležité místo. Jejich kult byl natolik silný, že ani snahy ranné církve jim nedokázaly zamezit. Za gregoriánské misie v Británii nařídil papež Řehoř Veliký, zničit veškeré pohanské idoly na Britských ostrovech, ale „očistit“ chrámy a prameny a zachovat je pro křesťanské užití.²⁸ Obdobně byly

²⁸ Garry Varner, *Sacred Wells: a study in the history, meaning, and mythology of holy wells and waters*, New York: Algora Pub., 2009, s. 138.

„pokřesťanštěny“ i prameny a studánky na jiných místech. Jejich voda byla vysvěcena a byly uloženy pod patronát některého ze svatých. Vedle „pokřesťanštěných“ pramenů vznikaly ale i poutní prameny křesťany nově užívané. Tato poutní místa byla pro církve také dobrým zdrojem financí. Garry Varner píše že:

„Církev vytvořila výkonný úřad pro regulaci přístupu a výběr darů od poutníků. Poblíž pramenů byly nainstalovány kasičky a kněží byli pověřeni jako výběřčí, což mělo za následek značné zvýšení zisků. Není pochyby o tom, že některé z legend o zázracích svatých a posvátných pramenech byly vytvořeny, aby nalákaly poutníky k návštěvě jednoho svatého místa za druhým.“²⁹

Zejména tvrdě se boj proti návštěvám pramenů prosadil v protestantství. Podílelo se na něm ale i mnoho katolíků. Autor knihy *The Holy Wells of Ireland* například píše:

„[Posvátné prameny] nejenže svou přirozeností a sklony zcela odporují morálním zákonům a křesťanství, ale jsou také poskvrnou na povaze jakékoli civilizované i nominálně křesťanské společnosti, a tudíž jsou ostudou doby a země, v níž žijeme...“³⁰

Přesto jsou poutě ke svatým pramenům nadále součástí lidové religiozity a v některých případech jsou dokonce podporovány církví. Jedním z nejnámějších zázračných pramenů je pramen u Masabielle v Lurdech, který se proslavil schopností léčit a také mnoha zjeveními Panny Marie. Četná uzdravení, která se zde udála, byla oficiálně uznána církví jako zázrak, a k prameni dodnes míří každoročně tisíce poutníků, aby se napili z jeho vody nebo se v ní vykoupli.

Svaté prameny se ale mohou vedle uzdravení vyznačovat i jinými zázraky. Například cornwallský pramen svatého Madrona se proslavil kromě léčebných účinků tím, že u něj poutníci upadají do inspirovaných věštebných snů.³¹

Časté je také spojení pramenů se zjevením Panny Marie. Nejenom v Lurdech, ale i na jiných místech, se tradují případy, kdy se zde Panna Marie zjevila a žádala o postavení kostela či kapličky poblíž pramene.³²

²⁹ *“The Church created an efficient bureaucracy to control access and to collect the offerings left by pilgrims. Collection boxes were installed near the wells and priests were employed as collectors — profits became huge. Some of the miraculous tales of Saints and sacred wells undoubtedly were manufactured to keep pilgrims going from one holy site to another.”* in Tamt., s. 142.

³⁰ *“[Holy Wells] are not only opposed in their nature and tendency to every precept of the moral law and of the Christian religion, but are so many stains upon the character of a civilized and even nominally Christian people, and consequently a disgrace to the age and the country in which we live...”* in Philip Dixon Hardy. *The Holy Wells of Ireland*. Hardy and Walker, 1840.

³¹ Garry Varner, *Sacred Wells*. s. 22.

³² Například zjevení u pramene v Dunsfold. V Rowland G.M. Baker, „Holy Wells and Magical Waters of Surrey“ v *The Source*, Issue 1, March 1985.

Lidé chodí vodu ze zázračných pramenů pít, umývat se v ní, nebo si ji odnášejí s sebou domů pro další použití. U některých pramenů věřící konají i specifické lokální rituály. Pramen svaté Winifredy, jeden z nejdéle navštěvovaných pramenů ve Walesu, je místo, kam se věřící chodí vyléčit „koupelí.“ Tuto praxi popisuje Garry Varner následovně:

„Poutníci třikrát obcházejí malou vnitřní nádrž a při tom recitují růženec. Ti, kteří hledají útěchu, se v ní poté třikrát smočí. Tento úkon se zde provádí již přinejmenším 1350 let.“³³

4.3.2.3 SVATÍ PATRONI VODY

Praxe vyprošování si milosti u svatých je v křesťanství s jistotou známá již od čtvrtého století.³⁴ Je založená na představě, že svatí mohou u Boha působit jako přímlovci za naše prosby. Tato představa částečně vychází i z biblických pasáží (Zj 5:8), (Ž 103, 148). Podobně jako andělé i světci na nebesích uctívají Boha a modlí se k němu. Schopnost stát se přímlovci ve prospěch lidí je výrazem přesvědčení, že slovo svatých má vyšší váhu než prosby smrtelníků. Modlitby ke svatým o pomoc a o ochranu mají, zdá se, větší účinnost, pokud se vztahují k nějakému významnému prvku spojenému s životem daného svatého. Proto i někteří svatí mohou být vzýváni ve spojitosti s vodním prvkem, pakliže hrál nějakou roli v jejich životě. Není v naší moci ani záměru vyjmenovat zde všechny lokální svaté spojené s vodou, pokusíme se ale alespoň nastínit část z jejich obecných kompetencí.

Kupříkladu svatý Petr, který je patronem rybářů a námořníků, byl sám za svého života rybářem. Stejně tak i jeho bratr, svatý Ondřej, je ochráncem při cestách na moři a patronem povolání, která mají co dočinění s vodním živlem. Oblíbeným svatým v Rakousku ale i českých zemích je svatý Florian, který požívá poněkud ambivalentní kompetence, neboť dokáže nejenom před vodou chránit ale je taktéž patronem hasičů, kteří naopak „chrání“ za pomoci vody. Florianova spojitost s vodou je dána především způsobem jeho smrti, jímž bylo utonutí. V Čechách obdobně spojuje utonutí s vodou Jana Nepomuckého, jenž se tímto způsobem stal patronem výrobců lodí, mlynářů a dalších povolání závislých na vodě.

Je nutno zmínit, že přestože praxe hledání přímlovky u svatých je v katolické církvi dogmaticky podložena, jedná se spíše o výraz lidové zbožnosti. Četné venkovské kultury svatých jsou dosti regionální a kompetence světců se mohou místo od místa lišit. Zároveň jsou tyto kultury ale od religiozity dané oblasti zcela neoddělitelné.

³³ *“The pilgrims walk three times around the small, inner bath while saying the Rosary. Those seeking comfort then “dip” three times in the bath. This same process has been in place at least 1350 years.”* in Garry R, *Sacred Wells*, s. 127.

³⁴ Víra ve „shromáždění svatých“ je ukotvena v apoštolském vyznání víry. Mnohé církve ji interpretují jako posvěcení pro praxi vzývání svatých.

4.4 ROZBOR

Uvedený výčet nám poskytuje dobrou představu o tom, jak hojně je voda v křesťanství využita. Bez hlubšího rozboru je už předem zřejmé, že Eliadovy kategorie vodních hierofanií budou na křesťanství široce aplikovatelné. Přesto se pokusíme detailněji prozkoumat, do jaké míry si vzájemně odpovídají.

Obecně lze říci, že i v křesťanství má voda schopnost očišťovat tělesné i duchovní znečištění a navracet do „původního stavu stvoření.“ Než se ale dostaneme k jednotlivým hierofaniím, obrátíme ještě naši pozornost ke vztahu vody a Ducha svatého, jenž by mohl při našem rozboru působit jisté obtíže. Jak bylo ukázáno Tertuliánovým výkladem křtu, Duch a voda jsou dva úzce spolupracující činitelé. Voda sama má schopnost očišťovat a touto schopností se vyznačovala již na stránkách Starého zákona dříve, než vešla Kristovým křtem ve spojení s Duchem svatým. Křest v pojetí před Ježíšem byl pouze rituálem pokání, naproti tomu křest ustanovený až po něm je zároveň symbolickou smrtí a očištěním dosavadních hříchů jedince. Zdá se, že právě zde leží přínos Ducha svatého. Kdybychom však všechny zásluhy přiřknuli Duchu svatému, voda by byla jeho pouhým nositelem a mediátorem. Vezměme však v úvahu, že Duch svatý je v podstatě označením vyšší posvátné skutečnosti. Definice vody, jakožto prostředku, skrze nějž se tato posvátná skutečnost projevuje, potom není příliš vzdálená od samotné definice hierofanie. Ve světle tohoto úhlu pohledu se tedy zdá, že pro naše účely se význam vody svěcené i nesvěcené nijak nemění. Voda nesvěcená může vyjevovat posvátno v jeho nerozlišené podobě, zatímco voda svěcená prostředkuje posvátno stejnou měrou, ač jde o posvátno s konkrétním jménem.

Nyní, když jsme si vyjasnili, že pro potřeby Eliadeho pojetí se voda chová v obou případech stejně, můžeme přejít k rozboru jednotlivých hierofanií. Nejsilněji zastoupené hierofanie, které v křesťanství nacházíme, jsou symbolika ponoření a její specifická podoba - křest. Křestní voda dokáže očistit a obrodit duši člověka a přivést ji k novému životu. Na škále makrokosmu tento ritus zrcadlí potopa světa. Vedle očišťovacích funkcí je voda ve křtu také analogií smrti. Ponoření do vody je symbolickou smrtí, člověk je uveden do stavu původní nerozlišenosti, jakéhosi vodního „chaosu“, aby se opět zrodil jako „reformovaná“ bytost k novému životu. Tato symbolika by ovšem nemohla dobře fungovat, pokud by křesťanství nedisponovalo mýty vodní kosmogonie. Rozložení forem ve vodě odráží stav na počátku věků. Jak jsme však ukázali výše, voda není jediným prvkem, z něhož dle Genesis povstává svět. Je však prvním elementem, který je jmenován a právě jeho postupnou kultivací je vytvořeno místo pro existenci našeho světa. I křesťanství tedy do jisté míry operuje s vodní kosmogonií a voda je v něm považována za zdroj plodnosti.

Křesťanství však nezná purifikační rituály mimo křest. Snad s výjimkou kněžského umytí rukou před eucharistií jsou další vodní rity doktrínou vyloženy pouze jako připomínka křtu. Nejde v nich tedy o samotné očištění, ale spíše o oživení skutečnosti, že věřící již prošel nejvyšším očištěním ve formě křtu. Jak jsme ukázali, tyto rituály si původně uchovávaly i

purifikační charakter, který ale časem ustoupil do pozadí. Stejně tak i voda použitá k obřadu křtu je již pouhým odkazem, ke staré formě rituálu ponořením.

Další formy hierofanií, které Eliade jmenuje, se v katolickém ritu nevyskytují. Jejich důležitost však opět vyvstává na povrch v lidovém náboženství. V kapitole *Voda v širší katolické praxi* jsme představili praktiky, které ač jsou někdy uznány církevními autoritami, spadají spíše do oblasti lidové religiozity. Právě v těchto praktikách nacházíme další specifické vodní hierofanie, které Eliade nachází i v jiných světových náboženstvích. Nejvýrazněji mezi nimi vystupují léčivé prameny, jejichž silný kult nedokázalo křesťanství vymýtit, a proto jej do sebe postupně integrovalo. Posvátné prameny se tak staly poutními místy zasvěcenými mnoha světcům, kam poutníci přicházejí, aby se napili tamější zázračné či léčivé vody. Jejich působnost je opět spojená s typickou funkcí vody obnovovat a obrozovat. Méně časté jsou prameny spojené s divinací, avšak přesto se mohou na různých místech vyskytovat, příkladem je pramen svatého Madrona v Cornwallu. Věšebná funkce vody se však nezdá být v křesťanství příliš častá. Ač se do křesťanství v průběhu vývoje také přimísila ve formě středověkých ordálů, dnes hraje velice okrajovou roli v lidové religiozitě.

Co se týče vodních epifanií, křesťanství nezná vodní bůžky a bytosti, přesto je možné spekulovat, že i svatí patroni vody mohou být do této kategorie zahrnuti. Podobně jako vodní bytosti jsou totiž vyjádřením osobního posvátna a disponují mocí zasahovat do lidských životů a zacházet s vodním živlem. Nejsou to však bytosti, které by se nacházely v těsné blízkosti řek a vodních pramenů, spíše si s vodou udržují kontakt na dálku. Pakliže bychom tedy brali Eliadeho kategorii vodních epifanií doslovně, svatí patroni vody by jistě nespĺňovali daná kritéria. Na jedné straně se zde tedy setkáváme s křesťanským specifíkem, na straně druhé však můžeme svaté do rozšířené kategorie vodních bytostí stejně tak dobře zařadit.

V neposlední řadě také zmíníme umývání mrtvých před uložením do hrobu, které je prováděno dle nepsaného společenského úzu západní společnosti, včetně katolických pohřbů. Přestože umývání nemá žádnou ritualizovanou podobu, zdá se, že zde pravděpodobně nacházíme relikv původního omývání mrtvých, které je rituálně prováděno v mnoha kulturách. Eliade hovoří o schopnosti vody „utišit žízeň mrtvého“, zrušit jeho lidský úděl a uvést ho do stavu původní nerozlišenosti. Spojitost vody se smrtí byla dobře patrná v případě křtu. Křesťanský pohřeb ale nemá žádné ritualizované úlitby či omytí. Právě proto se zdá, že tento chybějící úkon může nahrazovat pokleslá sekulární forma omytí.

Ač nebudeme zacházet do větších detailů, neměli bychom zároveň opomenout, že křesťanství disponuje také rozsáhlou obrazovou symbolikou vztahující se k vodě. Za příklad nám poslouží motivy mušlí, hojně používané v křesťanské architektuře, které jsou mariánským symbolem a symbolem věčného života. Stejně tak zajímavý je i symbol ryby, který je dodnes používán pro viditelné označení křesťanů.

Křesťanská symbolika vody se tedy zdá být natolik bohatá, že dokáže pokrýt (snad s výjimkou nymf) všechny kategorie vodních hierofanií, které Eliade předestírá v *Pojednání o dějinách*

náboženství. Dokonce se až zdá, že struktura vodní symboliky je v křesťanství natolik pevně zastoupena, že i prvky, které primárně postrádá, se do ní podružně vmísí historickým vývojem, jak jsme viděli i v případech posvátných pramenů a svatých patronů vody. Křesťanské náboženství je tedy nejenom zářným příkladem různorodosti vodní symboliky v rámci jednoho náboženství ale i potvrzením funkčnosti Eliadeho „struktury“, vztahů mezi jednotlivými symboly, které jsou přítomny neustále, i bez bezprostředního vědomí recipientů. Tyto nevědomé části struktury časem vykrytalizovaly na povrch ve formě lidového náboženství v kultu svatých a léčivých pramenů.

Jistou obstrukcí v přímém působení vody ovšem v křesťanství zůstává její schopnost stát se médiem pro Ducha svatého. Jak jsme ale vyjasnili výše, pro účely našeho rozboru jsou obě skutečnosti rovnocenné, neboť Duch svatý zde funguje jako označení pro osobní posvátno.

5 VODNÍ SYMBOLIKA V ISLÁMU

Geografická poloha, v níž islám v 7. století vzniká, je důležitým faktorem určujícím povahu tohoto náboženství. Jelikož je islám z počátku především náboženstvím pouště, nelze se divit, že ve své svaté knize reflektuje i prvek tolik důležitý pro život – vodu. V suchých oblastech Arabského poloostrova je déšť doslova darem z nebe. Voda je zdrojem života četných oáz, které se vyskytují v místech bohatých na spodní vodu a prameny. Voda v poušti je vzácná, a proto je potřeba s ní i tak zacházet. Snad proto islám nedisponuje tak bohatou diverzitou využití vody v rituální praxi jako jeho starší příbuzní, judaismus a křesťanství. Přesto je tento vzácný prvek využíván i pro náboženské účely.

V islámu hraje voda nejzásadnější roli jakožto prostředek tělesné i duchovní očisty. Muslimové si vodou očišťují obličej a končetiny předtím, než vstupují do mešity. Stejně důležitá je i v dalších případech rituální očisty. Islám má propracovanou dogmatiku týkající se rituální čistoty, a právě voda je prvním prostředkem, který by měl být při očištění použit.

5.1 VODA V KORÁNU

Pomineme-li muslimský pohled na Korán jakožto autentické slovo Boží, evropská orientalistika se již dlouhou dobu zabývá původem a možnými zdroji, z nichž Korán vychází. Z výzkumů prokazatelně vyplývá, že Korán byl inspirován biblickou tradicí a v několika případech obsahuje i přímé citace Písma svatého.³⁵ Vzhledem k jeho vzniku v oblasti silně osídlené židovskou populací se netřeba divit, že taktéž přejímá četné příběhy Starého zákona, ač jejich znění mnohdy částečně přepracovává. Taktéž Nový zákon je v Koránu reflektován a Ježíš, zde zvaný Ísá, je pro muslimy významným prorokem.

Vodní symbolika obsažená v Koránu se tudíž velice podobá biblické symbolice vody. Obdobně jako v Bibli se v Koránu objevuje Boží posel Mojžíš, který je jako dítě vyloven z řeky

³⁵ Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, Praha: Vyšehrad, 2011, s. 32.

faraonovou rodinou (28:7), i zde se objevuje motiv rozdělení vod Rudého moře a vyvedení Mojžíšova lidu z Egypta (2:49-50) na přání Boží a rovněž z Božího přání Mojžíš napojil žíznivý lid dvanácti prameny, které vytryskly ze skály (2:60). Zajímavá je Koránská pasáž, která vyjmenovává pět egyptských ran (7:133) mezi nimiž je zahrnuta i potopa. Potopa světa je taktéž reflektována koránskými verši (11:37-49) a jejím účelem je sprovodit ze světa nevěřící. Dokonce při ní zahyne Noemův nevěřící syn. Následně voda opadá pouhým Božím rozkazem: „*Země, pohlt' svou vodu! Nebe, zadrž déšť!*“ (11:44). Taktéž Jonášův příběh s rybou je v Koránu převyprávěn s úrou *Stojící v řadách* (37:139-144).

Arabský termín označující vodu je v Koránu zmíněn celkem na 63 místech. Dále se však voda v Koránu objevuje ve formě deště, vláhy a záplav. Korán nezmiňuje vodu jakožto důležitý kosmogonický prvek. Může to však být způsobeno tím, že Korán o kosmogonii pojednává pouze velice vágně a převážně se spokojí s tvrzením, že Bůh stvořil nebesa a zemi. Kdy a jak k tomu došlo, však není nijak specifikováno. Voda ale zcela podléhá Božímu přání. Bůh ji dle libosti sesílá na zem a dle libosti ji také odvádí. Voda je nástroj vláhy a zdroj života (23:18-19). V súde *Proroci* Bůh říká, že z vody stvořil všechno živé (21:30). A súra *Húd* taktéž říká, že při stvoření světa v šesti dnech se Jeho trůn vznášel nad vodami (11:7). Korán dále ještě několikrát zdůrazňuje, že člověk i zvířata byli stvořeni z vody (25:54), (24:45).

Voda je Koránem prezentovaná jako zdroj života, zásadní prvek, na němž závisí život lidí, zvířat i rostlin. Voda je zároveň v naprosté moci Boží. Alláh s ní může život dávat, nebo jej i brát, jako v případě potopy světa, nebo s její pomocí trestá či koná milosrdenství. Taktéž má voda schopnost očišťovat tělesné i duchovní znečištění a Bůh dokonce vyzývá, aby byla k očištění použita, kdykoli se člověk chystá k modlitbě (5:6).

5.2 VODA V MUSLIMSKÉ RITUÁLNÍ PRAXI

Přesto, že voda je v oblastech vzniku islámu cenná, muslimové ji používají pro rituální praxi každý den. Islám nezná žádný iniciační rituál spojený s vodou, vodní bytosti ani vodní epifanie. Voda je v islámu především prostředkem očisty a jako taková byla vyvolena přímo Alláhem. Pouze voda³⁶ dokáže smýt z věřícího rituální znečištění a uvést ho tak do stavu, ve kterém může konat náboženské úkony, tj. modlit se, dotýkat se Koránu, či vstupovat do mešity.

5.2.1 RITUÁLNÍ OČISTA

Souhrn morální, tělesné a rituální čistoty islám označuje slovem *tahára*. Rituální čistota je zásadním předpokladem pro vykonávání islámských rituů a dle jednoho hodnověrného hadíthu ji prorok Muhammad dokonce označoval za polovinu víry.³⁷ Tahára stojí na opačném konci spektra než rituální znečištění, které dosahuje dvou stupňů. Dělí se na lehké znečištění

³⁶ Lze nahradit jemným pískem.

³⁷ Tamt., s. 93.

hadath a těžké *džanába*. Podle míry znečištění se poté přistupuje k vykonání příslušných purifikačních rituálů. Pro velké znečištění je třeba vykonat očistu *ghusl*, malé znečištění odstraní částečná očista *wudú'*. Aby očista měla správnou působnost, musí jí předcházet zbožné předsevzetí *níja*.

5.2.1.1 WUDÚ'

Wudú', je nižší rituální očista, která by měla být prováděna pokaždé, když člověk přistupuje ke konání modliteb a rituů. V běžném životě se totiž téměř nelze vyhnout nižšímu rituálnímu znečištění. Do stavu *hadath* člověka uvádí kontakt s nečistým předmětem, kterým může být alkohol, nečistá zvířata, zdechliny, výkaly, zvratky, krev a hnís a mléko nejedlých zvířat. Lehké znečištění přivodí také fyzický kontakt s osobou opačného pohlaví, dotyk pohlavních orgánů, vyměšování, spánek ale také omdlení.³⁸ Věřící nacházející se ve stavu lehkého znečištění se nesmí modlit, dotýkat se Koránu a obcházet Ka'bu.

Aby se člověk tohoto znečištění zbavil, musí vykonat *wudú'*, které se skládá z umytí obličeje, rukou a nohou a hlavy včetně uší. *Wudú'* je předepsáno samotným Koránem:

„Vy, kteří věříte! Když se chystáte k modlitbě, umyjte si obličeje své i ruce své až k loktům a otřete si hlavy své a nohy své až ke kotníkům! A jste-li potřísněni, očistěte se! Jste-li nemocni nebo na cestách či přišel-li někdo z vás ze záchodu anebo jste měli styk se ženami – a nenaleznete-li vodu – omývejte se dobrým jemným pískem a otřete si jím obličeje své i ruce své; Bůh vám nechce působit žádné nesnáze, nýbrž vás chce očistit a dovést tak dobrodiní Svě vůči vám – snad mu budete vděční!“ (5:6)

Z úryvku také vyplývá, že vodu lze při očištění také nahradit jemným pískem. K tomuto prostředku se však přistupuje teprve tehdy, když není vhodná voda dostupná. Voda, kterou lze k očištění použít musí být čistá, ideálně tekoucí, nebo voda z většího rezervoáru. K očištění nelze použít vodu špinavou či zakalenou, či vodu, do níž byl ponořen nečistý předmět. Voda musí být ve svém přirozeném stavu, nezměněná žádným procesem či příměsí. Mešity jsou pro tyto účely vybaveny typicky venkovními umývárny, kde si věřící před vstupem omývají obličej a končetiny.

Různé právní školy se také liší výčtem úkonů, které do vykonání *wudú'* spadají. Některé do něj zahrnují také čištění nosu a zubů. Odnože islámu se také liší v tom, co vše může rituální znečištění způsobit. Ší'a kupříkladu považuje za zdroj znečištění také fyzický kontakt s nevěřícími.

5.2.1.2 GHUSL

Ghusl je velká očista, kterou je třeba vykonat, pokud se člověk nachází ve stavu těžkého rituálního znečištění. Stav *džanába* člověku přivodí pohlavní styk, výron spermatu,

³⁸ Tamt.

menstruace a šestinedělí. Těžké znečištění lze odstranit pouze očištěním celého těla, včetně vyčištění zubů, výplachu úst a nozder. Pro *ghusl* platí stejná pravidla týkající se čistoty vody, jako pro *wudú'*. Pokud není voda k dispozici, taktéž může být nahrazena jemným pískem.

Mimo stav rituálního znečištění může být *ghusl* prováděn i při významných přechodových rituálech. Islám nařizuje jeho výkon předcházející ritu svatby a pohřbu.

5.2.1.3 OMÝVÁNÍ MRTVÝCH

Omývání mrtvých je zvláštní případ *ghuslu*, který vykonává druhá osoba. Šarí'a jej ustanovuje jako výkon závazný pro všechny muslimy. *Ghusl* zesnulých by měl být proveden v co nejbližší době po smrti. Omytím zesnulého je typicky pověřena jeho nejbližší rodina, avšak tento úkol je svěřen pouze osobám stejného pohlaví. Výjimka může být učiněna pouze v případě manžela a manželky. Tělo zesnulého by mělo být omyto minimálně třikrát celé a k očištění mohou být použity také parfémy a mýdlo.

5.2.2 ZÁZRAČNÉ PRAMENY

Jako většina náboženských systémů, i islám se musel vypořádat s potřebou do sebe začlenit kult posvátných pramenů. Problémem ovšem zůstává, že veškeré pozdější náboženské příměsi jsou ortodoxním islámem vnímány jako *bid'a*, neboli špatná novota. Proto jediný zázračný pramen, který je uznáván takřka všemi muslimy, je pramen Zamzam, a to i přestože o něm není jediná zmínka v Koránu a jeho význam je podložen až ve sbírkách hadíthů. Přesto je možné v islámu narazit na mnohé regionální obdoby posvátných pramenů. Ší'ité například používají vodu ze studny v domě chalífy 'Alího k léčení. Stejně tak má mít léčivé účinky voda z kanálu *Nahr-i Alaqama* ve městě Karbalá.³⁹ Někteří ší'ité taktéž považují za posvátné prameny, z nichž měl podle tradice pít prorok.

5.2.2.1 ZAMZAM

Pokud se dá v islámu mluvit o existenci posvátného pramene, který by byl společný všem muslimům, bude jím právě pramen Zamzam vyvěrající na území Mekky. Jeho původ je opředený pověstí,⁴⁰ která vypráví o jeho zázračném vyvěření pro Hadžár a Ismá'íla. Ti byli podle pověsti opuštěni v poušti Ibráhímem s jediným vakem vody v zásobě. Voda jim ale brzy došla a zoufalá Hadžár běhala pouští mezi pahorky Safá a Marwa a hledala vodu pro svého syna. Když takto běžela po sedmé, zjevil se v místě pramene anděl Džibríl a patou vyhloubil jíмку, z níž vytryskla voda.⁴¹ Příběh dále vypráví o tom, jak se v okolí pramene začali usazovat další lidé s podmínkou, že nikdo z nich si pramen nepřivlastní.

³⁹Mumtaz Ali Tajddin Sadik Ali, „*Ab-i Shafa*“ in *Encyclopaedia of Ismailism*, Karachi: Islamic Book Publisher, 2006.

⁴⁰ Příběh je zaznamenaný ve sbírce *Sahíh al-Bucháří*.

⁴¹ Dle jiné verze příběhu voda vytryskla pod Ismaílovými nohami.

Pramen se nachází v těsné blízkosti Ka'by, a tudíž se stal i součástí mešity al-Harám. Muslimové jej navštěvují nejen během *hadždže*, ale také během malé pouti *'umra*, která může být provedena kdykoli během roku. Při vykonání *hadždže* i *'umry* také věřící napodobují Hadžár a vykonávají symbolický běh mezi pahorky Safa a Marwá.

V současné době je 35 m hluboký pramen zastřešen dómem a jeho voda je rozvedena do více částí mešity, aby byl lépe dostupný velkému počtu poutníků. Věřící vodu pijí jak v místě mešity, tak si jí také odvázejí v lahvích s sebou domů pro sebe i své příbuzné a přátele, kteří neměli možnost účastnit se *hadždže*. Kromě toho se však lahve s vodou Zamzamu dají sehnat na černých trzích po celém arabském světě i legálně zakoupit v kamenných obchodech v Saudské Arábii či na internetu. Někteří muslimové si také ve vodě Zamzamu namáčejí šat ihrámu, ve kterém budou pohřbeni.⁴²

Mnoho muslimů po celém světě věří, že voda z pramene Zamzam má léčivé schopnosti. Existuje mnoho hadíthů, v nichž muslimské autority včetně proroka Muhammada doporučují konzumaci této vody pro všemožné účely. Do Muhammadových úst je také vkládán výrok, že Zamzam je schopen utišit nejen žízeň, ale i hlad. Voda Zamzamu je muslimy vnímána jako zázrak od Boha a tudíž jako posvátná. Její účinky se tedy mohou projevat univerzálně a mít vliv nejenom na zdraví, ale i na další aspekty života věřícího.

5.2.3 LÉČIVÁ VODA

Vedle léčivých pramenů zná islám i koncept vody, která může získat léčivé schopnosti jiným způsobem. Její využití se objevuje v některých ší'itských sektách. Léčivé účinky má dle nich například voda smíšená s prachem z iráckého města Karbalá. Ší'itská sekta *ismá'ílíja* považuje za léčivou vodu požehnanou imámem.⁴³ Její rituální konzumace se rozvinula především v jižní Asii. Nazývá se *Ghat Patdži Krija* a příslušníci ismá'ílíje ji provozují již od 13. století.⁴⁴

5.3 ROZBOR

Podíváme-li se na symboliku vody v islámu jako celek, jistě si na první pohled povšimneme, že není natolik rozmanitá, aby dokázala postihnout veškeré Eliadeho kategorie hierofanií. Prozkoumejme ji ale podrobněji.

Korán vodu prezentuje jako Boží dar a zdroj života. Ačkoli zde není voda explicitně kosmogonickým prvkem, je matérií, z níž vzniká veškeré tvorstvo země. Stává se tedy symbolem plodnosti a potenciality života. Voda je taktéž příslibem vzkříšení, neboť věřícím je v Koránu slíbeno, že Pán je bude v ráji napájet nápojem čirým. Stejně tak je však voda spojená s motivem smrti, jako v příběhu o potopě, kde zahubí veškeré nevěřící. Pro Korán je

⁴² Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, s. 112.

⁴³ Jimmy Davis, *The Shia Imami Ismaili Muslims: A Short Introduction*, Springfield, 2007, s. 68.

⁴⁴ Shafique, Virani, *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival*, New York: Oxford University Press, 2007, s. 107 – 108.

taktéž důležitá její purifikační funkce. Nejenom, že potopa je symbolickým očištěním země, ale Alláh dokonce vyzývá, aby byla voda použita k očiště před modlitbami. Voda tedy dokáže smýt rituální i tělesné znečištění. Opět zde působí jako prvek se schopností navracet člověka do stavu jeho původního stvoření, ruší osobní historii a očišťuje ho před Bohem.

S výjimkou případů, kdy je voda prostředkem Božího trestu, je vnímána spíše jako pozitivní prvek. Nenese v sobě ambivalentní náboj děsu a nespoutanosti – děsivý je spíše její nedostatek. Samotná kvalita vody se odvíjí od míry jejího znečištění. Pozitivně je vnímána čistá voda, nejlépe pramenitá a dešťová. Pokud je voda znečištěná nějakou příměsí nebo nečistým předmětem, její kvalita klesá a může být nebezpečná.

Po vzoru Koránu se vodní symbolika chová obdobně i v muslimských rituálech. Nejvýrazněji je však zastoupena její očištná funkce. Jelikož je muslim povinován se pětkrát denně modlit, taktéž očista *wudú'* musí být provedena před každou modlitbou v případě, že se člověk mezi tím stihl znečistit. Ačkoli může být voda při očiště nahrazena pískem, který sdílí s vodou jisté paralelní vlastnosti, nelze si zde nepovšimnout významné role, jakou purifikace pro islám má. Písek je obdobně jako voda amorfní matérií a dokáže rozpouštět formy. Přesto je hlavním prostředkem náboženské očisty voda a islám se jí nezdráhá pro tyto účely „plýtvat“. Praktické důsledky pravidelné očisty, kterou muslimové tak často podstupují, jistě také měly a mají vliv na zvýšenou kvalitu zdraví v oblastech, kam se islám rozšířil. Lze předpokládat, že právě osobní hygiena byla jedním z důvodů pro zavedení pravidelné rituální očisty, tento důvod však rychle přerostl do jejího náboženského rozměru.

Ani náboženství islámu neuniklo úctě k posvátným pramenům. Přestože islámská dogmatika tuto úctu nepodepírá, většina muslimů věří v uzdravující sílu pramene Zamzam, jehož návštěva je standartní součástí hadždže. Kult jiných pramenů není podporován islámskou ortodoxií, ovšem přesto ho nalezneme v ší'e a regionálních odnožích tohoto náboženství. Nepochybně se jedná o kulty pocházející už ze starší kulturní vrstvy, které byly pouze opatřeny zakládajícím mýtem v duchu islámu. Obvykle se jedná o příběh o návštěvě proroka nebo jiné svaté postavy. Takováto „živá voda“ však může být vytvořena i jinými způsoby, jako například skrze autoritu imáma v rituálu *Ghat Patdži Krije*.

V neposlední řadě je třeba zmínit, že islám také klade důraz na očistu mrtvých, k níž muslimy zavazuje šarí'a. Zde by se opět mohlo jednat o akt „utišení žízně mrtvého“. Poslední *ghusl* symbolicky rozpouští lidský úděl zesnulého a připravuje ho na nový život v zásvětí.

Marně bychom ovšem v islámu hledali motivy vodních epifanií. Stejně tak ani islám nepracuje se symbolikou vodních živočichů, snad kromě přejatého příběhu o Jonášovi, v němž se objevuje ryba. Můžeme si tedy povšimnout, že použití vody v rituální praxi islámu následuje více méně předobraz významů, které vodě předkládá Korán. Tedy význam vody pro život, vody jakožto prostředku očisty a také prvku spojeného se smrtí. Přesto se zde opět setkáváme s příměsí silného kultu pramenů a živých vod, kterému se muslimská dogmatika nedokázala ubránit. Pramen Zamzam v Mekce tedy získal podložení ve formě hadíthů.

Ostatní případy kultu léčivých vod jsou sice předmětem spíše lidového náboženství, přesto jsou zajímavým dokladem významu této hierofanie pro náboženství obecně. Chybějící části Eliadeho struktury hierofanií jsou vodní živočichové, epifanie a symboly a taktéž vodní kosmogonie. Jak ovšem Eliade sám říká, náboženství nemusí obsahovat nutně všechny hierofanie. Zdá se tedy, že tato část struktury nebyla natolik silná, aby do náboženství pouště pronikla viditelně.

6 ZÁVĚR

Srovnáme-li nyní symboliky těchto dvou náboženství vedle sebe, nalezneme v nich mnoho paralel ale i rozdílů, které jsou dokladem odlišných směrů, jimiž se ve svém vývoji vydaly. Tyto rozdílné směry se velice zřetelně ukazují na odlišných přístupech k rituální purifikaci. Není pochyb o tom, že obě náboženství se vyrovnávají s dědictvím židovské tradice. Křesťanství se vůči purifikaci v židovství vymezuje jejím omezením na rituál křtu, který je jediným a nejvyšším výrazem rituální purifikace. Jak jsme však ukázali, křesťanství pravděpodobně původně obsahovalo i další purifikační rity. Během historického vývoje ovšem došlo k jejich zjednodušení a změně obsahu. Proto jsou tedy dnes rituální úkony se svččenou vodou vnímány spíše jako připomínka křtu a ze stejného důvodu zřejmě tradice vytěsnila i purifikaci mrtvých mimo oblast náboženských ritů. Tento radikální přístup k purifikaci není ani tak záměrnou změnou jako spíše výsledkem pozvolného vývoje a dokládá nám, že náboženské celky procházejí neustálým vývojem a slovy Eliadeho „přehodocováním hierofanií.“

Na opačné straně spektra stojí stanovisko, které k rituální purifikaci zaujal islám. Purifikační rituály jsou naopak natolik znásobeny, že je nutné je vykonávat i několikrát během dne. A voda je reflektována jako výsadní prvek pro rituální očistu.

Zde nacházíme další bod, ve kterém se tato dvě náboženství rozcházejí. Zatímco pro islám je voda ideálním prvkem pro očistu a je vnímána velice pozitivně (špatnou se stává pouze příměsí nečistot), křesťanství cítí potřebu vodu pro rituální užití dále „očistit“ – posvětit. Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že křesťanství nereflktuje vodu toliko kladně, ale spíše ambivalentně. Doklady tohoto vnímání nacházíme už v Bibli, kde je voda reflektována i ve své děsivé podobě a je příbytkem vodních nestvůr. Přestože rituál svččení se vyvinul pravděpodobně jako vymezení se vůči pohanskému rituálnímu užití vody, nelze zlehčovat jeho význam, jenž si pro věřícího uchovává.

Posvěcení vody taktéž vede ke zlepšení její „vodivosti“ posvátna, což je koncept, se kterým islám vůbec neoperuje. Pro islám má voda stejné účinky per se za každých podmínek (s výjimkou jejího znečištění). Je proto překvapivým zjištěním, že navzdory svému mladšímu původu se islám v tomto bodě mnohem více shoduje s archaickými náboženstvími a zdá se, že má i blíže k Eliadovu pojetí.

V konečném důsledku je však schopnost vody očišťovat v obou náboženstvích totožná a dochází ke stejným výsledkům. Purifikace je výrazem schopnosti vody regenerovat a její potenciality všech forem. Ať se tedy v islámu jedná o pravidelné obrození před každou modlitbou, či v křesťanství jediné znovuzrození a další upevňování tohoto pouta během liturgie, role, kterou v Eliadeho struktuře plní, je rovnocenná.

Jak jsme již zmiňovali, náboženské systémy nejsou statické, ale neustále se vyvíjejí, přehodnocují hierofanie a taktéž do sebe absorbují nové prvky. Silný projev posvátna, který se s vývojem vlomil do obou monoteismů je kult posvátných pramenů, jenž se těší lidové úctě již mnohá staletí. Přesto se zdá, že některé hierofanie jsou silnější než jiné. Zatímco posvátné a léčivé prameny časem v obou náboženstvích vykrytalizovaly na povrch, jiné hierofanie se prosadily pouze pokradmu a některé vůbec. V křesťanském kultu svatých tak můžeme částečně zahlédnout kult vodních epifanií a v šíitské *Ghat Patdži Krije* zase hierofanii živých vod, projevy posvátna, jako jsou nymfy, bychom v nich hledali marně.

Budeme-li ovšem citovat Eliadeho: „*symbolika totiž nezávisí na tom, zdali ji chápeme, nebo už nechápeme, svou konzistenci si uchovává vzor jakémukoliv poklesu významu, ba dokonce i tehdy, když je zapomenuta...*“⁴⁵

Nemůžeme tedy s jistotou tvrdit, že křesťanství a islám, nejsou schopny pojmout symboliku vody v její celosti, protože se v nich nevyskytuje v reflektované podobě. Ba naopak, můžeme říci, že obě náboženství obsahují vodní symboliku natolik rozsáhlou, že dokáže pokrýt prakticky celou strukturu, jak ji Eliade nastiňuje, a její funkčnost byla prokázána historickým vývojem, během něhož se její kusé části vynořily v proudu obou tradic.

⁴⁵ Mircea Eliade, *Pojednání o dějinách náboženství*, s. 437.

7 BIBLIOGRAFIE

Berger, Rupert, *Liturgický slovník*, Praha: Vyšehrad, 1999.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona, Český ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost, 1985.

Bowker, John, *The Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

Campatelli, Maria, *Křest: každý den u pramenů nového života*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2010.

Český misál pro neděle a význačné dny liturgického roku, Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995.

Davis, Jimmy, *The Shia Imami Ismaili Muslims: A Short Introduction*, Springfield, 2007.

Eliade, Mircea, *The Encyclopedia of religion: 16*, New York: Macmillan Publishing Company, 1987.

Eliade, Mircea, *Pojednání o dějinách náboženství*, Praha: Argo, 2004.

Eliade, Mircea, *Obrazy a symboly; Esej o magicko-náboženských symbolech*, Brno: Computer Press, 2004.

Eliade, Mircea, *Mefisto a androgyn*, Praha: OIKOYMENH, 1997.

Everett, Ferguson, *Baptism in the early church: history, theology, and liturgy in the first five centuries*, Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2009.

Hawting, R. G., „The Disappearance and Rediscovery of Zamzam and the „Well“ of Ka’ba,“ *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 43 (1) 1980.

Holmes, Marion K., *Body of text: the emergence of the Sunni law of purity*, Albany: State University of New York Press, 2002.

Jensen, Robin Margaret, *Living water: images, symbols and settings of early Christian baptism*, Lieden; Boston: Brill, 2011.

Korán, Praha: Československý spisovatel, 2012.

Kropáček, Luboš, *Duchovní cesty islámu*, Praha: Vyšehrad, 2011.

Obřady žehnání; římský rituál nově uspořádaný podle ustanovení druhého Vatikánského koncilu, vydaný Papežem Pavlem VI., Praha: Česká biskupská konference, 2013.

Shaw, Sylvie; Francis, Andrew, *Deep blue: critical reflections on nature, religion and water*, London: Equinox Pub., 2008.

Varner, Garry R., *Sacred Wells: a study in the history, meaning, and mythology of holy wells and waters*, New York: Algora Pub., 2009.

Sekundárně citovaná literatura:

Tajddin Sadiq Ali, Mumtaz Ali, *Encyclopaedia of Ismailism*, Karachi: Islamic Book Publisher, 2006.

Virani, Shafique, *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival: A Search for Salvation*, New York: Oxford University Press, 2007.